

ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՎԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

Ժողովածուն ընդգրկում է ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի հայոց լեզվի պատմության բաժնի չորս գիտաշխատողների ուսումնասիրությունները, որոնք վերաբերում են հայերենի պատմական զարգացման ընթացքում դրսևորված լեզվառական տարբեր իրողությունների քննությանը²:

Ս. Գրիգորյանը «Գրիգոր Տաթևացու «Գիրք հարցմանց»-ի հատուկ անունների իմաստային քննություն» աշխատանքը վեր է հանում նշված երկում տեղ գտած նման միավորների ամբողջական ցանկը՝ վկայված պատմական նույնպիսի միջավայրում, ունեն աղբյուրագիտական արժեք՝ համալրելու համապատասխան բառարանները:

Վաղ միջնադարյան հայ քերականները, ավանդույթի ուժով, համոզմունք են հայտնել, որ ի սկզբանե անունները դրվել են ըստ իրերի բնույթի: Սրանով կարելի է բացատրել հասարակ և հատուկ անունների տարբերությունը, որի քննության մեջ հաճախ նույնանուն են փիլիսոփայական և քերականական մոտեցումները: Այսպիսի համադրում կա նաև Տաթևացու վերլուծություններում, որտեղ «բան», «անուն», «ստորասութին» հասկացությունները և՛ գոյական են՝ անուն ու ենթակա, և՛ դատողություն՝ ստորոգյալ ու բայ:

«Միջին հայերենին բնորոշ բառիմաստային նոր դրսևորումները «Գիրք վաստակոց» երկում» աշխատանքում Հ. Թադևոսյանը բերում է հինգ տասնյակից ավելի (ստույգ՝ 56) բառի և վեց տասնյակից ավելի (ստույգ՝ 62) բառի նոր իմաստով կիրառություն: Ըստ հողվածի հեղինակի՝ կիլիկյան շրջանի հայկական մշակույթի, այլև գյուղատնտեսության վերելքն արձանագրող հիշյալ գիրքը, որ

² «Հայոց լեզվի պատմության հարցեր», IV, ԳԱԱ ԼԻ հրատ., Ե., 2021, 293 էջ:

թարգմանություն է «Գեոպոնիկա» գրքի արաբերեն տարբերակից, ոչ միայն արժեքավոր է իբրև միջնադարյան մատենագրության նմուշ, այլև անգնահատելի սկզբնաղբյուր է միջին հայերենի ուսումնասիրության համար:

Նոր իմաստով բառերը ներկայացվում են երեք խմբով, պայմանավորված՝ ա) խոսքիմասային տեղաշարժերով (10 բառ)՝ հատկանիշ-առարկա առնչության մեջ, բ) իմաստի ընդլայնմամբ (47 բառ), գ) նեղացմամբ (հիմնականում տերմիններ՝ 5 բառ): Դրանցից մեկուկես տասնյակը, գործուն լինելով միջին հայերենում, նաև բարբառներում, կենսունակ են նաև ժամանակակից հայերենի բառապաշարում:

Աշխատանքի վերջում տրվում է բառացանկ, որից 18 նոր իմաստով (իմաստի ընդլայնմամբ) բառեր վկայված չեն «Միջին հայերենի բառարան»-ում, թեև դրանցից 7-ը կա Աճառյանի «Արմատական բառարան»-ում, ավելին՝ 2-ը՝ նաև «Նոր հայկազնեան բառարան»-ում. «Հայերեն բացատրական բառարան»-ում, *սիրտ* բառի «մրգի միջուկ, կորիզ», *միջավայր*-ի «բարեխառն», *որձ*-ի «պտուղ չտվող բույս» իմաստերն ունեն վերջին երկու բառարանները, այլ իմաստներ՝ *սպրացու* «մառան», *բուրդ*. 1. «մրգի արտաքին թավշանման խավ», 2. «մրգի կեղևի և միջուկի միջև գտնվող սպիտակ խավ» և այլն, վկայված չեն բառարաններից և ոչ մեկում: «Միջին հայերենի բառարան»-ում չվկայված իմաստները հետագա կիրառությամբ աչքի չեն ընկել. միայն *մկրատ* «խաղողի որթի ծիլ» և *քշտել* «քսել» բառերը նշված իմաստներով այսօր էլ կիրառելի են հայերենի որոշ բարբառներում:

«Հայերեն ձեռագրերի՝ 13-րդ դարի հիշատակարանների բառապաշարը» աշխատանքում Վ. Խաչատրյանը նկատում է, որ ի տարբերություն այլ բնագրերի, հիշատակարանները, ներառում են մարդկային զգացումների, ապրումների, կենցաղային-ընտանեկան հարաբերությունների մանրամասներ, ուստի բնական է կենդանի խոսքին հատուկ անմիջականությունը, նման բառաշերտի առկայությունը: Ըստ այդմ՝ լայնորեն կիրառվել են հետևյալ բառերը՝

սրբասէր, սրբասնեալ, պատուական և այլն: Հակառակ դրան՝ հեղինակներն իրենց անձի մասին խոսել են պարսաւանքի, մեղադրանքի արտահայտություններով՝ մեծ մասամբ ելնելով ընդօրինակված ձեռագրերում թույլ տրված վրիպումներից, գրի խոշորության և զանազան այլ հանգամանքներից, հայցելով Աստծու ողորմությունն ու օրհնությունը, խնդրելով, որ ընթերցողները աղոթքներում հիշեն նաև իրենց. օր.՝ *տրուպ, անարժան, անպիտան, նուաստ, ախմար, մեղապարտ, սուտանուն, փանաք, փցուն* և այլն. *աղոթք* բառն ունի հետևյալ որոշիչները՝ *մաքրափայլ, սրբափայլ, սրբամատոյց, սրբամաքուր, երկնաթռիչ, երկնաբացիկ* և այլն:

Առանձնացվել են նաև բարբառային բառեր, որոնք ըստ ծագման երեք խմբի են՝ բնիկ հայերենյան, անհայտ ծագման և օտարամուտ:

Բացի բուն բարբառային բառերից՝ կիրառվել են գրաբարյան հնչյունական և բառակազմական կանոններից շեղվող բառեր, որոնք գործածված են նաև միջին հայերենով գրված այլ երկերում:

Ըստ հեղինակի ուսումնասիրության արդյունքների՝ 13-րդ դ. հիշատակարաններում գործածված շուրջ 600 բառ և բառատարբերակ վկայված չէ «Նոր հայկազյան բառարան»-ում, թեև դրանց մի մասը կա գրաբարի այլ բառարաններում շուրջ 400 բառ (բառային տարբերակ) չի արձանագրվել որևէ բառարանում. ենթադրվում է, որ դրանք մեծ մասամբ կազմվել են հիշատակարանի գրության ընթացքում. օր.՝ *երկնամուտ, երկնահլու, կուրաբաց, համակալոյս, տիրապատում, լուսահռչակ, սրբերամ, մաքրաբնակ, յոզնապարտ, սնապարտ, փցնամիտ, պիտակագործ* և այլն:

Առանձին քննվել և ըստ իմաստիդասակարգվել են օտար ծագման այն բառերը, որոնք այդպիսին են հայերենի պատմական զարգացման բոլոր փուլերում. մի շարք բառերի դեպքում կատարվել է բառի ստուգաբանման և կազմության վերլուծություն: Հիշատակարանների բառապաշարում նման բառեն անդրադառնալը կարևոր է հայ պատմական բառագիտության և բառարանագրության համար:

Տ. Սիրունյանը «Քոնայի միարարական կենտրոնում գրված երկերի բառապաշարը. նորաբանություններ և օտարաբանություններ» աշխատանքում քննել Պետրոս Արագոնացու, Ջիլպերտոս Պոռետացու, Բարդուղիմեոս Մարաղացու, Հովհաննես Քոնեցու Թովմա Աքվինացու տարբեր ծավալի և բնույթի երկերի լեզուն. Թովմա Աքվինացու «Summa Theologiae» աշխատությունը, օրինակ, ընդգրկում է մի քանի տասնյակից ավելի «խնդիրներ» (հարցադրումներ՝ «quaestiones»), որոնց մի մասն է միայն Մ. Ուդենրիյնի կողմից ամփոփված, այդպես նաև Ալբերտ Մեծի «Համառոտ հաւաքումն ճշմարտութեան», (= «Compendium theologiae veritatis») աշխատությունը, Ջիլբերտոս Պոռետացու «Գիրք վեցից սկզբանց» երկը:

Հեղինակն առանձնացնում է գրաբարի բառարաններում չվկայված բառերը, որոշում նորաբանությունների բնագրային կադապարները, բառակազմության գործուն միջոցները, շեղումները լատիներենի կադապարներից, դրանց առանձնահատկությունները: Բառարանի սկզբունքով կազմել է նորաբանությունների և օտարաբանությունների բառացանկ՝ բաղկացած մոտ 500 բառահոդվածից (յուրաքանչյուր բառի դիմաց տրված է նրա բացատրությունը, ապա բերվում են մատենագրական տվյալներ, թարգմանական երկ լինելու դեպքում, զուգահեռ նշվում են նախօրինակ բնագրի (լատիներեն) օրինակները):

Գրախոսվող ժողովածուում տեղ գտած աշխատանքները հեղինակների տարիների գիտական գործունեության մի արդյունք են, ընդհանուր առմամբ կարևոր են հայոց լեզվի արդի վիճակի և պատմության ուսումնասիրության բնագավառում:

Բանասիր. գիտ. թեկնածու Վ. Մ. Խաչատրյան